

ZSÁVOLYA ZOLTÁN

Mire a „papírok” megsárgultak...

Szándék és megvalósulás (a) Lesznai(-)regény(é)ben

„Miért kellene [...] egy regénynek [...] a társadalom ábrázolása szempontjából reprezentatívnek lennie?” – teszi fel a kérdést Menyhért Anna, amikor a *Kezdetben volt a kertre* irányuló értelmezésünkkel¹ kapcsolatos legfontosabb ellenvetését körvonalazza. – Általában sem szokás regényektől ezt elvárni [...], és arra sincs szükség ehhez, hogy egy regényt az irodalomtörténeti kánon befogadjon.”² Nos, bármennyire is „meglepő” ez részünkről, de egyetértünk. Véleményünk szerint akár kortársi és irodalomtörténeti viszonylatban elismert, akár lényegében észrevétlenül maradó, „különösebb visszhangot nem keltő” alkotásról van szó, egyként egál, hordoz-e bármiféle reprezentativitást a társadalmi-történelmi mintázatok tekintetében. Amelyekre vonatkozó esetleges referencialitása biztosan nem tartozik főbb „esztétikai”, azazhogy poétikai összetevői közé. Kivéve, ha műfajválasztása, ez esetben a prózaepikán belüli zsánerorientációja kifejezetten azzal a célkitűzéssel kapcsolódik össze, hogy vagy legalább egy pillanatát, vagy egyenesen hosszabb periódusát ragadja meg az általa vélelmezett historiai alakulás rétegre-csoportra fókuszált menetének. Miként az Lesznai Anna lényegében életre szóló *román*-vállalkozásánál is nyilvánvaló, aki 1954 elején írt, az amerikai Guggenheim Alapítványhoz beadott támogatási kérelmének mellékleteként készített áttekintésében a következőképpen fogalmaz: „Regényemben a történet maga, mint minden valódi történés, sokkalta régibb a szereplőknél. Bővízü *folyamat* [*sic!*, kiemelés – Zs. Z.]: amelyben a szereplők nem hősök, de tehetetlenül sodródó halacskák. Ez a történet 70 évét öleli fel a magyar fejlődésnek, amelynek folyamán a magyar középosztály megkísérli átalakítani, át-teremteni az ősi formákba zsibbadt, úgyszólván középkori magyar feudális világot: európai, nyugati ízű, demokratikus és

¹ ZSÁVOLYA Zoltán, *Szöveg alapzat, műfajiság, autonómia. Lesznai Anna nagyregénye mint élet(műv)ének foglalata = Nő, tükrök, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról.* szerk. VARGA Virág, ZSÁVOLYA Zoltán, Budapest, Ráció Kiadó, 2009, 277–291.

² MENYHÉRT Anna, *Női irodalmi hagyomány*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2013, 201. (A továbbiakban: NIH)

»modern« országgá.”³ Hogy ez a feladat-kijelölés közelebből mit is jelent, illetve hogy mennyire jár sikerrel a megvalósítása az elkészült műben, arra érdemes lehet visszatérni. Egyelőre rögzítjük a regény elsődlegesen individualista, legalábbis individualizáló jellegű olvasásának helyiértékét, vagyis jogát is. A nem minden ízében világos áttekintésben ugyanis ilyen szerzői jellemzés szintén található az akkor „háromnegyedrészt” késznek mondott műről: „Minden regénynek illik, hogy hőssel vagy hősökkel dicsekedjék – központi történet is kell, hogy egybefűzze az epizódokat. Egy apától elrugaszkodott, álmodozó dzsentri fiú és egy lány, aki egy asszimilált zsidó család sarja, találkoznak az én regényemben. Vonzódáson, ölelésen és összeütközésen keresztül példázzák a magyar középosztály sorsát. Kívánják és gyűlölik, befolyásolják és alakítják egymást.”⁴ Nem nehéz belátni, hogy Menyhért Anna ebben az összefüggésben tett pontosító, illetve minket megsemmisítően bírálni szándékozó észrevétele – miszerint nagyszabású (terjedelmes) művében „Lesznai nem elsősorban társadalmi csoportokról ír, hanem egyes szereplőkről mint társadalmi csoportok tagjairól”⁵ – meglehetősen értelmetlen, hiszen lehetetlenség lenne regényről beszélni „hősök”, konkrét személyiségű szereplők nélkül. A figuráltság ugyanis elengedhetetlen az epikai fikció létrehozásához. Enélkül szinte csak társadalmi-történeti esszé kerekedhetne ki az alkotó keze alatt, amire igazából van is itt hajlam – csak éppen azt nehéz eldönteni, hogy az *elbeszélés realitása*, tehát a szövegszövés megvalósítása(i), vagy inkább mindössze az ahhoz/azokhoz társuló, az(oka)t részben megelőző, részben követő *teoretikus virtualizáció* miként működik a regényben. Miként, szükségképpen inkább csak a szöveg kivitelezésének alapul szolgáló *poétikai tervezet*, mintsem kifejezetten a *megvalósítás* szintjén. Hiszen az sem utolsó kérdés, kihívás, vajon mennyit hajt végre sikeresen a regény abból a projektumból, amit tervezete vizionál? Az értelmezésnek, természetesen, nem lehet a végső, főleg nem a legfőbb perspektívája a szerzői intenció, az érdemi, a művészi textushoz képest feltétlenül külsődleges, és csupán kiegészítő jelentőségűnek tartható, amúgy mégoly közeli-belsőleges (szándék)nyilatkozat. Ám még ha túlzott szerénységnek, nagyon erős önkritikának vesszük is az alkotó szavait, akkor is mintha kísérteties igazságértéket pillanthatnánk meg bennük, amit az olvasástapasztalat alátámaszt: „A jellemeket valami fátumszerű bábszerűség

³ TÖRÖK Petra, „A múlt rongyszédője vagyok”. *Adalékok a Kezdetben volt a kert című regény keletkezéstörténetéhez*, [Felvezetés és szövegközlés.] *Enigma. Művészetelméleti folyóirat*, XIV. évf. (2007), 52. sz., 40–45, Közreadott dokumentum: 41–45. (A továbbiakban: *Szinopszis*)

⁴ *Szinopszis*, 45.

⁵ NIH, 201.

karakterizálja.”⁶ Attól, hogy ez a mondat lényegében nincsen *magyarul*, legalábbis nyelvtani értelemben, még eminensen a magyaror(szági) történések másfél évszázadára vonatkoztatható a figurák közvetlenül rá következő általános és széles körű jellemzése: „mindannyian, a vezetőktől kezdve az elmaradt napszámosig félreismerik, azaz nem is sejtik a tragédiát, amelyben szerepelnek. Hiszen a Magyar Sorsot nem odahaza, de külföldön, Nyugaton és keleten idegenek, németek és szlávok ácsolják. A gazdasági problémákat Ausztriában, a zsidók sorsát Németországban, a birtokos osztály és a munkások sorsát a frontokon fogják megoldani.”⁷ Micsoda mármint ez a fátum, ez a vészjóslóan nagybetűs Magyar Sors? A nagy világgégés, az I. Világháború végére bekövetkező Monarchia-összeomlás, a magyarság számára legkegyetlenebb közvetlen konzekvenciája szerint: Trianon. Bármekkora is tehát a regényt szervező elvek sorában az „egyéni lírai elem”⁸ szerepe, az a bizonyos, középpontinak tekinthető lány-fiú páros olyan szoros finalizmus keretei között bontakoztatja ki kapcsolatát a könyv folyamán, hogy azt már egyenesen a történelmi célokság koncepció(zu)s érvényesülésének tarthatjuk a *pontosan* 1849-1919 közé szerkesztett cselekmény elbeszél idején belül. Mintha akár „tudható” is lehetett volna amaz fránya „uralkodó osztály” részéről a „történelmi bűnei” miatt majdan elkerülhetetlenül bekövetkező végzetes büntetés...

Persze, akár így van, akár nem, utólag, legalábbis az alkotói szándék részéről mindenképp ennek a visszakövetkeztetése a cél. „Sorsuk az »utolsó órában« fonódik egybe, amikor már remeg alattuk a föld.”⁹ Ennek a gondolati elképzelésnek esszéisztikus, szinte egyenesen tudományos részletezése, jóformán értekezőileg programos kifejtése azután így hangzik: „Amikor összekerülnek, már átalakultak a hosszú együttélésben a »polgári osztály« elemei: a dzsentrí átalakulásra, a zsidó eredetű család a tradíciók fenntartására vágyik.”¹⁰ Noha természetesen elképzelhetőek ilyen egyéni mozgatórugók és törekvések is az egyes családok képviselői részéről, alapjában mégis kimódoltnak kell tartanunk ezt a képletet, a két „főhős” együttes, végső soron összekapcsolódó, egymást keresztező mozgásvonalát. Ennyiben igaz ugyan, hogy a két főszereplő, (Cserháthy) Józsi és (Berkovits) Lizó saját társadalmi csoportjuknak akár még reprezentánsaiként is tekintődhetnek, ám beállítottságuk, magatartásuk már korántsem tipikus, reprezentatív. „A dzsentrí fiú” ugyan kétségtelenül „eltaszítja magától a hagyományos értékeket”, ám attól, hogy „a zsidó család átvette a

⁶ *Szinopszis*, 43.

⁷ *Uo.*

⁸ *Szinopszis*, 45.

⁹ *Uo.*

¹⁰ *Uo.*

kaszinóbecsület és a régi értelemben vett »hazaszeretet« vallását, az összes dzsentri álmokkal együtt”¹¹, nos, ettől még a zsidóság nem válik statisztikai méretekben társadalmat elsődlegesen, döntően fenntartó közeggé a magyarságon belül vagy helyett. (És ennek nem etnikai vagy vallási okai vannak, hanem stílusbeli-kulturális okai.)

Lesznai Anna regényével kapcsolatban a kétségkívül meglévő epochális társadalomrajzoló ambíciója miatt vetettük és vetjük fel a társadalmiság és történelmiség kérdését, kihívását: horizontját. Azért, mert szerzője kifejezetten benevez vele ebbe a kategóriába. Az már azután más lapra tartozik, hogy mennyire a valóságos kivitelezés, vagy mennyire pusztán a tervezés tekintetében jár ezen a téren sikerrel. Kétségtelen, hogy az egyéni történések, sorsalakulások megragadása, bemutatása jobban megy a háttérben maradó narrátornak – már csak Lizó alakjának önéletrajzi ihletettsége és a rá való kihegyezettség, koncentráció miatt is –, attól azonban, hogy a minden hosszadalmasság és terjengősség-pepecselősség ellenére végeredményben igen kis számú figurával és meglehetősen szűk társadalmi körrel dolgozik az elbeszélő, attól még történetfilozófiai absztraháló szándéka nagyon is kitapintható, legfeljebb redukált anyagán redukált eljárást alkalmazva redukált, korlátozott eredményre is jut. Tehát korántsem az értelmező valamiféle teoretikus „heppje”, akár a marxizmus művészetelméleti örökségéhez való túlságos vonzódása okozza, hogy a „társadalom ábrázolása” eszébe jut, hanem az értelmezés tárgyának önkéntelenül ilyen irányba hajló és hajlító adottságai. Ami azt illeti: Menyhért Anna a társadalmiságot vizsgáló szempontunkat firtató számonkéréséhez az „utóbbi harminc év” irodalomtudományi irányzatainak impozáns felsorolását adja – mint olyan „elméleti fejleményeket” említi ezeket, amelyek fényében igencsak nonszensz lenne a reprezentációra vonatkozó felvetés.¹² Ám éppen a marxizmust kihagyja ezek közül, pedig egyrészt csak még néhány évtizeddel kellene visszább mennie, hogy ebből a szempontból szintén inspiráló dolgokat is találjon. Másrészt pedig olyan kijelentéseinek szomszédságában nyilatkozik így, mint például az, hogy „a zsidó főszereplők Lesznai saját családja, és ezért szeretettel közelít hozzájuk, még akkor is, ha hibáikról beszél”.¹³ De szerepel nála olyan, életrajzot és regényvilágot közvetlenül összekapcsoló megállapítás is, miszerint „[a] családi birtokon Lesznai sokakat vendégül látott, és ez az egyik helyszíne a *Kezdetben volt a kert* című regénynek is”.¹⁴ Az élmény-gyökérzet legszemélyesebb, leglíraibb, leginkább a gyermekkor eszmélés-genezisébe nyúló,

¹¹ Uo.

¹² NIH, 201.

¹³ Uo.

¹⁴ NIH, 190.

egyszersmind az édeni (személyes) múltra történő emlékezés valamint a biblikus léptékkal is bíró Éden-nosztalgia effektusait egyaránt felhasználó, „természetközeli” vénáját a regénynek ennyire közvetlenül azonosítani a Moscovitz család alsókörtvélyesi uradalmával – nos, ez nagyon nem illik a láthatóan az újabb és újabb irodalomértelmező módszerek búvkörében élő és az elméleti autoritásokat néhány évenként, amúgy divathullám szerűen elfogadni látszó szerzőhöz. Akkor már, ha például egy Lukács György is azok közé tartozott, akik meghívottként előfordultak Körtvélyesen, nem igazibb elméletiség érintése-e a reprezentációra kérdezni, vagy akár „realizmus”-momentumok meglétét keresni a műben és a mű körül? Lukácsnak Aranyossy László a regénybeli alteregója – az alteregó szót Menyhért Anna is eltűri, mi több, maga is használja a mű cselekményében, emberi alakjaiban-viszonyaiban megnyilvánuló valóságreferencialitás jellegének és mértékének érzékeltetése során.

Azonban létezik ennél még „frontálisabb” álláspont is a kérdésben. Markója Csilla végül is – Ritoók Emma *A szellem kalandorai* és Kaffka Margit *Állomások* című nagyepikai munkáival együtt – nyíltan „kulcsregénynek” titulálja a *Kezdetben volt a kert*.¹⁵ Ezt a beállítást, persze, némi fenntartással is kezelhetjük. Feltétlenül értelmezői mértéktartására vall ugyanakkor Markójának, amennyiben hangsúlyos helyen, tanulmányi alcímben teszi fel a kérdést, hogy valójában mihez is kulcs hát egy úgynevezett kulcsregény? S rögtön, retorikus rácsapásként meg is adott válasza nyugtató módon visszafogott, a poétikai elemzés, értelmezés: kezelés érdemlegességére zálogot nyújtó. „Valójában a történelmi hitelesség, a dokumentaritás zárjához biztosan nem. Aki szeretne bármi közelebbit, tárgyyszerűt megtudni a Vasárnapi Körről, a *Nyugatról*, a *Nyolcokról*, egyes szereplőkről, konkrét történelmi eseményekről, hivatkozott művekről, az hiába fordul Ritoók, Kaffka vagy Lesznai regényéhez.”¹⁶ Mármost ehhez képest kell elhelyeznünk, súlyoznunk, amikor Menyhért Anna oda nyilatkozik, miszerint a *Kezdetben volt a kertben* „a zsidó főszereplők Lesznai saját családja”.¹⁷

Akárhogyan is, mindenképpen megfelelőbb megítélést közelíthetünk meg, ha éppen ezen a ponton újra belehallgatunk Lesznai Anna saját koncepciójába, összefoglalójába: „A regény – vallja – sohasem lehet merőben az átéltek hű visszaadása. Bár írásom tele van

¹⁵ MARKÓJA Csilla, *Három kulcsregény és három sorsába zárt „vasárnapos”*. *Lesznai Anna, Ritoók Emma és Kaffka Margit találkozása a választúton*, Enigma. Művészetelméleti folyóirat, XIV. évf. (2007), 52. sz., 67–108, 83.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ NIH, 201.

autobiografikus elemekkel, mégsem életrajz, még kevésbé történelmi kép.”¹⁸ E kettős tagadás leszögezése után azonban csak az utóbbi kifejtésével foglalkozik az elmondása szerint immár munkája befejezésére, lekerekítésére törekvő szerző. Mintha az egyéni sors-megtapasztalásból eredő és a rokoni-társaságbeli keletkezésű történetek mesélési absztinenciája lenne a magától értetődőbb, pedig ez a közvetlen hozzáférhetőségű, az elmondásra feltétlenül ingerlő. A história és a társadalmi-közösségi horizont vagy vízió ellenben – amely pedig régebbi rétegeiben bizonyosan külön, beható tanulmányozást igényel írás közben – úgy kerül beállításra, feltüntetésre, mintha éppenséggel ennek adagolása követelne komolyabb önmegtartóztatást az elbeszélő részéről. Hihető-e mármost, hogy az ide vonatkozó rengeteg háttérkutatás valóban csak járulékos szerepűnek van szánva? „A történelmi és politikai háttér – vallja Lesznai – csak annyiban jut szóhoz ebben a regényben, amennyiben apró kristályokra törve jelenik meg az egyéni sorsok alakjában. Leggyakrabban tehát, hogy úgy mondjam: álnéven, felismerhetetlenül és félremagyarázottan. Az egyén érdeklő elsősorban az író, az általánosan emberi, az »osztályadottság« köntösében.”¹⁹ Az idézőjeles kifejezés igencsak *gyanús*, filozófiai szituáltsága és ideológiai múltja, körítettsége mindenestre jóval terheltebb, mintsem hogy önkéntelen, „gyanútlan” használatára gondolna az ember. Ettől persze még messzemenően igaz és igazolható, hogy a személyes alakulásokra való fókuszálás a regény sajátja, alapjában térve el ilyen módon a történelmi munkák, társadalmelemző értekezések módszertanától. S a figurák sorsvezetése szempontjából még hitelesnek is fogadható el a terv: „A kompozíciós szándékom is az volt, hogy számtalan kis egyéni sorstörmelékét az Idő – ez a minden regények főszereplője – rója össze egységes mozaikképpé. Egyes epizódok soká, látszólag indokolatlanul szövődnek a szövegbe, míg végül – legalábbis úgy remélem – igaz helyükre és jelentőségre lelnek a megoldásban.”²⁰ Ám ez a *remény* egyáltalán nem biztos, hogy száz százalékosan, vagy akár csak túlnyomó jelleggel beváltódik. Meglehet, sokkal inkább indokolt az alkotónak a sorsokat, egyéni „történeteket” és apró történéseket egymás mellé szerkesztő, azokat mozaikosan össze-nivelláló gyakorlatát illető saját kételye, amikor munkafolyamatának még korántsem a végére érve így vall: „Olyan, mint a régi képeim, millió egyformán fontos alak – mind boldoggá kell tenni vagy agyonverni – de valamit muszáj velük csinálni.”²¹ Ugyanezt önmaga számára azután már jóformán a dilemma szintjéig kiélezi

¹⁸ *Szinopszis*, 43.

¹⁹ *Uo.*

²⁰ *Uo.*

²¹ Lesznai Anna levele Hatvany Lajoshoz. MTA Kézirattár, MS 5368/65, 1957. október. Idézi TÖRÖK Petra, „Mindenképpen úgy érzem, ez lenne a fő könyv”. *Lesznai Anna naplójegyzeteiről = Sorsával tetováltan önmaga.*

Lesznai: „Könnyű az első részben megteremteni száz apró történetgócot, de hogyan fogom őket egybeterelni?”²² Bizony, hogyan is...

Elégé úgy tűnik fel, hogy szándék és megvalósítás a saját-, a csoport- és a társadalmi közeg életét egyaránt magába(n) foglaló, azzal kapcsolatban autobiografikus módon jellemző cselekményvezetésű (talán „reprezentatív”) regény esetében nem járt, nem járhatott kéz a kézben Lesznai Anna alkotói gyakorlatában és életútján. E kettőt együtt, legalábbis egymás mellé helyezve kell említenünk, hiszen az alkotó viszonylag fiatal korától egészen élete végéig eltartottak a létrehozás munkálatai, magyarul a *Kezdetben volt a kert* című mű a női író halálát megelőző évben jelent csak meg. Forrásainak, de magának a regénykéziratnak a papírjai is jócskán megsárgul(hat)tak – jelképesen bizonyosan –, mire az elkészült illetve egészében elkészült. A legalábbis terjedelmileg „nagy regényt” fogadó irodalmi világ gyökeresen eltért attól, amelynek a számára valaha íródni kezdett. Nem beszélve még akkor a köztes alakulási, készültségi fázisoknak, állapotoknak a mindenkori literális horizonthoz mérhető (elméleti) viszonyáról.

BIBLIOGRÁFIA

KÁNTÁS Balázs, *Alternatív női irodalomtörténet? Menyhért Anna Női irodalmi hagyomány című tanulmánykötetéről* = Uő, *Fordulópont. Esszék, tanulmányok, kritikák*, Budapest, Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, 2014, 169.

LESZNAI Anna levele Hatvany Lajoshoz. MTA Kézirattár, MS 5368/65.

MARKÓJA Csilla, *Három kulcsregény és három sorsába zárt „vasárnapos“*. Lesznai Anna, *Ritók Emma és Kaffka Margit találkozása a válaszüton*, Enigma. Művészetelméleti folyóirat, XIV. évf. (2007), 52. sz., 67–108.

MENYHÉRT Anna, *Női irodalmi hagyomány*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2013.

Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből, válogatta, jegyzetekkel ellátta, a mellékleteket és az illusztrációs anyagot összeállította TÖRÖK Petra. Budapest – Hatvan, Petőfi Irodalmi Múzeum – Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 2010, 57.

²² *Sorsával tetováltan önmaga...* 452.

TÖRÖK Petra, „*A múlt rongyszedője vagyok*”. *Adalékok a Kezdetben volt a kert című regény keletkezéstörténetéhez*, [Felvezetés és szövegközlés.] *Enigma. Művészetelméleti folyóirat*, XIV. évf. (2007), 52. sz., 40–45, Közreadott dokumentum: 41–45.

ZSÁVOLYA Zoltán, *Szövegalapzat, műfajiság, autonómia. Lesznai Anna nagyregénye mint élet(műv)ének foglalata = Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. szerk. VARGA Virág, ZSÁVOLYA Zoltán, Budapest, Ráció Kiadó, 2009, 277–291.